Zvonko Petrinović

VINODOLCI U RAZVOJU GRAĐEVINARSTVA

Ovo razmatranje ima cilj da ukaže na neke osnovne značajke građevinske djelatnosti, koja je povezana sa svim oblicima rada i života ljudskog društva.

Građevinarstvo Vinodola je predstavljalo jednu od najznačajnijih gospodarskih djelatnosti u prošlosti, a građevinski radnici Vinodola dali su znatan doprinos razvoju građevinarstva šire zajednice.

Sadržaj ovoga rada ograničit će se samo na bitnije razvojne značajke iz kojih je vidljivo mjesto i uloga građevinarstva Vinodola.

Građevinarstvo proizvodi objekte nužno potrebne za sve privredne djelatnosti. Industrijske hale, energetski objekti, brodogradilišni navozi, dizalice i ostali privredni objekti su sredstva za rad bez kojih se ne može zamisliti tehnološki progres. Putovi, kanali, ceste, željezničke pruge, tuneli, mostovi, luke i operativne obale, sve su to objekti bez kojih se ne može zamisliti suvremena privreda. Društvu je potreban prostor za škole, kulturne ustanove, bolnice, sanatorije i ostale objekte materijalne i kulturne oblasti.

Građevinski objekti su potrebni u obnovi zemlje. U mirnodopskom razdoblju služe za obučavanje vojske i njen smještaj. To su kasarne, skladišta, saobraćajnice, itd. U suvremenom ratu, koji se vodi na širokom prostranstvu, građevinski objekti čine pozadinu vitalnom i sposobnom da opskrbi frontu i riješi mnoge složene zadatke u vezi s obranom zemlje i zaštitom stanovništva.

Ukratko, građevinarstvo proizvodi objekte, što su čovjeku potrebni u toku čitava njegova života, od rođenja do smrti. Vijek trajanja građevinskih obfjekata je prilično dug, obično duži od čovjekova života. Prema tome, građevinski objekti služe ne samo generaciji već mnogim generacijama, odnosno pokoljenjima.

Građevinarstvo je gospodarska grana, koja je međusobno povezana i međusobno ovisna o ostalim gospodarskim granama. Ono ne može uspjeti, niti se razvijati, bez ostalih gospodarskih grana u sklopu cjelokupnog narodnog gospodarstva. U građevinarstvu se često zapažaju zakonitosti međusobne zavisnosti i uvjetovanosti s ostalim gospodarskim djelatnostima.

Između građevinarstva i industrije postoji najveća međuovisnost. Građevinarstvo daje industriji građevinske objekte kao sredstva za rad, bez kojih industrija ne bi mogla organizirati proizvodnju. Industrija od građevinarstva dobiva indusrtijske hale, energetske objekte, putove i ostale privredne objekte, kao i objekte društvenog standarda. Građevinarstvo predstavlja jako tržište za industrijske proizvode. Ono od industrije dobiva sredstva za rad i predmete rada. Ne mogu se uspješno izvoditi složeni građevinski objekti bez građevinske mehanizacije, saobraćajnih sredstava, te osnovnih materijala kao što su čelik, aluminij, cement, staklo, lim, razni energetski uređaji itd., što ih proizvodi industrija. Podizanje kolektivne produktivnosti rada u građevinarstvu nemoguće je zamisliti bez razvijene industrije. Industrija ima snažan

utjecaj na razvoj gradova i naselja, čije građevinske objekte podiže građevinarstvo. Prema tome, uz razvijenu industriju nalazi se u pravilu i razvijeno građevinarstvo, kao što se uz nerazvijenu industriju obično nalazi i nerazvijeno građevinarstvo. Djelatnost građevinara ima snažan utjecaj i na razvitak pojedinih zanata.

Razvitak industrije, pojava suvremenih građevinskih strojeva i novih materijala pridonijeli su suvremenom razvitku građevinarstva.

Mjesto proizvodnje u građevinarstvu nije ustaljeno. Za razliku od industrijskih poduzeća, koja proizvode na stacioniranom mjestu, a gotovi proizvodi putuju na tržište prema potrošaču, organizacija gradilišta je u stalnom pokretu. Građevinski objekt kao gotov proizvod ne putuje, on ostaje na mjestu građenja, gdje mu je određena lokacija.

Za svaki gotov proizvod građevinskog poduzeća, čija gradnja traje od nekoliko dana pa do nekoliko godina, što ovisi o strukturi i veličini objekta, postavlja se nova posebna organizacija proizvodnje.

Karakteristike građenja ogledaju se redovno i u dugotrajnim postupcima oko projektiranja i administrativne procedure.

Industrijska revolucija i privredni razvoj postavili su pred građevinarstvo zadatak brze preorijentacije na prefabricirano montažno građenje. Međutim čovječanstvo poznaje neke montažne sisteme već od davnih vremena.

Kao početak montaže, iako na primitivnom stupnju, možemo navesti građevine od drva, tzv. sojenice, što su ih naši davni preci podizali na vodi i drugim nepristupačnim mjestima, kako bi se obranili od divljih životinja i neprijateljskih napada.

Ako pogledamo stare građevine uočit ćemo mnogo sličnosti u sistemu građenja s današnjim suvremenim montažnim sistemima od krupnih elemenata.

To možemo vidjeti na velikoj građevini Areni u Puli, gdje se nalaze blokovi, koje su prije ugrađivanja izradili po strogo utvrđenim dimenzijama. Tako složeni blokovi dali su definitivan oblik građevini bez naknadnog obrađivanja. Ta je građevina stoljećima odoljevala vremenskim nepogodama i sačuvala svoj oblik do današnjih vremena.

Stari grčki hramovi također potvrđuju primjenu sistema određene vertikalne i horizontalne modularne mreže. Kod njih je uočljivo da su se nekom vrstom serije izrađivali pojedini dijelovi građevine, kao što su stope, kapiteli, metope, frisovi i drugi dijelovi, koji su prije montaže imali definitivan oblik.

U našem nacionalnom građevinarstvu imamo interesantnih primjera prefabrikacije elemenata i montaže. O tome nam govore starije građevine naših gradova. Takvih primjera naći ćemo u svim većim mjestima duž naše obale od Trsta do Bara. Kada je u 17. stoljeću katastrofalni potres porušio Dubrovnik, stari Dubrovčani, radi bržeg građenja, naručivali su gotove kamene blokove iz Korčule. Potreba da se što brže podigne porušeni Dubrovnik uvjetovala je građenje uz primjenu izvjesne »tipizacije« i »standardizacije« elemenata. Tako su zgrade Straduna građene od jednakih zidnih elemenata i pojedinih dijelova kao što su to nadvoji, vijenci, itd.

Na takve pojedinačne objekte naići ćemo u Splitu, Trogiru, Šibeniku, Zadru i drugim većim i manjim dalmatinskim, istarskim i primorskim gradovima i selima. I u Vinodolu crkve i neki stariji objekti imaju te elemente. Na slične primjere nailazimo i u niskogradnji. Danas nam padaju u oči velike

kamene ploče istih veličina, kojima su pokločene nekadašnje glavne ulice u Senju, Dubrovniku i drugim našim obalnim gradovima.

Kada još nije bio poznat beton kao građevni materijal na našoj obali su izgrađene luke za brodove i čamce a za potrebe trgovine i prometa. Njihovi gatovi, operativne obale i lukobrani, u koje su ugrađeni okrugli kameni stupovi za vezanje frodova (poleri), od kamenih su blokova istog oblika određene veličine, te jednake izrade, što se može uspoređivati sa suvremenim standardima.

Kolobrani za ceste istih dimenzija izrađivani su u tri kamenoloma Vinodola, kao i stari vezovi za brodove u pojedinim uvalama obale Vinodola.

Prema tome možemo zaključiti da su našim precima, starim graditeljima, već odavno bile poznate ideje montaže tipizacije i serijske izrade građevinskih elemenata.

Razvitkom industrije dolazimo do spoznaje i sagledavanja prednosti krupne masovne serijske industrijske proizvodnje nad zaostalom zanatskom pojedinačnom proizvodnjom.

Istovremeno industrija daje na tržište čelik, zatim aluminij, salonit, plastične mase, heraklit, gips, kvalitetne vrste cementa, stakla i druge masovne građevinske materijale. Grade se čelični mostovi velikih raspona, Eiffelov toranj u Parizu, Staklena palača u Londonu, moderni neboderi u Milanu, veliki američki neboderi sa čeličnim konstrukcijama. U podizanju tih objekata, kada se postiže neviđena brzina građenja, prelazi se s klasičnog građenja na sistem industrijalizacije i montaže.

Drugi svjetski rat, koji se vodio na velikom teritorijalnom prostoru sa svim sredstvima razaranja, postavio je još ozbiljnije zadatke brzoga građenja. Evakuacija industrije, izgradnja bolnica, mostova, kasarni, vojnih logora, raznih baraka, hangara i drugih objekata, te zahtjev da ratna pozadina bude što vitalnija, utjecalo je na razvoj suvremenog brzog građenja.

Naše partizanske bolnice, koje su nicale preko noći od izrezanih drvenih trupaca, kao improvizirani objekti, povećale su svoju vrijednost i odigrale važnu ulogu upravo zbog brzine građenja. Zbog potrebe brze evakuacije za ratne potrebe pokazali su prednost svi oni građevinski objekti koji su se dali brzo demontirati i prenositi na novo odredište. Velike ratne gubitke građevinskih objekata moglo je smanjiti i brzo nadoknaditi jedino suvremeno montažno brzo građenje, iako se paralelno upotrebljavalo i klasično građenje prema određenim prilikama i lokalnim uvjetima.

Na području ratnih KNOO-a Crikvenice i Novog u toku NOB-a građene su barake za kotarske i okružne organizacije za komande mjesta i Komandu područja, te za radionice i druge potrebe. Brzina podizanja tih objekata pokazala je velike prednosti.

Nakon završetka rata postavljeni su zadaci brze obnove porušenih gradova, industrijskih, saobraćajnih i drugih objekata kao i zadaci povećane izgradnje stanova uslijed povećanih potreba naroda. Povećane potrebe za izgradnjom pridonijele su sve jačem razvijanju ideja o industrijskoj serijskoj proizvodnji zgrada.

Već je spomenuto da pokušaji montaže u našim krajevima datiraju od davnih vremena. Moderno pak građevinarstvo počelo je usvajati montažni sistem nakon oslobođenja zemlje.

Tada je primjenjivan u praksi montažni sistem iz drvenih elemenata, i to za stambene »C« barake i »DSH« barake, zatim armirano-betonske zgrage tipa »BSZ«. Ovdje se radilo o prethodno fabriciranim elementima iz armiranog betona.

Od 1953. godine počela je proizvodnja prethodno fabriciranih elemenata sistema »Jugomont« u Zagrebu. To je tzv. »Pano« sistem lake montaže.

Montažni objekti tipa »Jugomont« podignuti su na Kačjaku i Povilama za potrebe turizma. Radovima je rukovodio Strahinja Pilaš. Danas se proizvode razni elementi za zgrade i mostove uz masovnu primjenu klizne oplate i druge suvremene metode građenja.

Razvoj građevinarstva i opći uvjeti privređivanja utjecali su na opredjeljenja za stručne pozive mladih kadrova iz ovog kraja. No nepobitne su činjenice da su građevinari Vinodola u svim fazama razvoja građevinarstva dali svoj značajan prilog.

GRAĐEVINARSTVO VINODOLA

Samouki zidari s područja Vinodola javljaju se već podizanjem prvih naselja u ovom kraju. Mlađi su učili uz roditelje, prijatelje i mještane, te tako prenosili znanje i praksu s generacije na generaciju. Kako je kamen bio najpogodniji za gradnju stambenih kuća to se njegovom upotrebom osposobljavao velik broj zidara. Zidari su se osposobljavali i kao klesari.

Osim lomljenog kamena obrađivali su polutesani i tesani kamen. Najprije su gradili zidove usuho a zatim, pojavom veziva, zidali su zidove žbukom. Stara zdanja, naročito zidovi starih gradina (frankopanski gradovi, Drivenik, gradine u Grižanama i Novom Vinodolskom, Pavlinski samostani u Crikvenici) građena su žbukom od tzv. živog vapna. Za luke i lučice uz obalu te za cisterne za vodu i bunare, osim ilovače upotrebljavani su dodaci vulkanske zemlje (pucolan, tras, santorin). Drvo za krovište obrađivali su zidari. U davna vremena radilo je oko 30 malih vapnara, oko 50 kamenoloma i tri manje ciglane.

Seoska kućanstva uz oskudnu zemlju i okućnicu davala su višak radne snage. To su bili većinom građevinski radnici i zidari. S obzirom na početnu naturalnu privredu osim ograničenih lokalnih potreba višak radne snage morao je tražiti posao izvan lokalnih granica, a kasnije u inozemstvu.

Građevinski radnici Vinodola bili su traženi i vrlo cijenjeni. Poznato je naprimjer da je oko 200 građevinskih radnika s ovog područja sudjelovalo u izgradnji monumentalnih i javnih zgrada u Beču, Budimpešti, Trstu i ostalim gradovima Evrope.

Zaposlenje su ti radnici našli i u Puli, Rijeci i ostalim obližnjim i susjednim gradovima i većim naseljima Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Like. Veći broj radio je u Zagreb i Beogradu. Na posao se odlazilo obično u ožujku i travnju, a povratak je slijedio u prosincu. Zimu su provodili uz porodicu. Uštedevina se racionalno raspoređivala na tzv. »mrtvu sezonu« i čitavu godinu. Tako su se osigurala minimalna sredstva za sol, petrolej, šećer i kukuruzno ili pšenično brašno. Ostale živežne namirnice, uglavnom krumpir i zelenilo dobivalo se iz škrte okućnice. Meso je predstavljalo rijetki obrok. Ekonomske prilike, emigracija i migracija opisani su u više radova, pa se ovdje neće detaljnije opisivati.

Ovdje valja spomenuti da je velik broj zidara između dva rata emigrirao u prekomorske zemlje, nešto više u zemlje Južne Amerike, zatim u SAD, Kanadu i Australiju. Nešto manje u zemlje Afrike, zatim u Perziju i dr. Uštedevinu su slali obiteljima, a tim sredstvima podignute su mnoge stambene kuće. Akademik Mijo Mirković u svojim radovima spominje štediše Bribira, kao značajan prihod deviznih sredstava.

Vinodolski su zidari radili poznate i značajne objekte. Samo u gradnji Sueskog kanala 1867. g. sudjelovalo je 105 Selčana. Na cestama i mostovima kroz Ande u dalekoj Republici Peru 1935. nalazi se 35 Dramljana, Driveničana, Tribaljaca i Selčana.* Povelika bi bila lista zemalja i objekata sa svih kontinenata i velikih metropola na kojima su radili vinodolski građevinari.

Gradnja naselja po smišljenom planu ima korijen u dalekoj prošlosti.

Geografski položaj i prirodni uvjeti utjecali su da su se u Vinodolu odavno stvarale prve naseobine i pojedine aglomeracije. U prvoj fazi pa sve do 17. stoljeća veće naseobine su stvarane u unutrašnjem pojasu Vinodola, a manje uz obalu, izuzev NOVOG. Od rimskih naselja spominje se AD TURRES. U 13. stoljeću to su naselja pretežno uz frankopanske gradine krčkih knezova, koji su gospodarili ovim područjem. Hrvati su na tom području osnovali svoju županiju. Veća naselja bila su Bribir, Grižane, Novi, Drivenik, Ledenice. Kasnije počinje postepena seoba prema obali. U početku je Crikvenica tretirana kao luka Grižana, Selce kao luka Bribira, Jadranovo luka Drivenika i Povile (Mala Draga) luka Ledenica. Tek u 19. stoljeću imamo i pojavu turizma, koji daje pečat daljnjem razvoju građevinarstva. Podižu se hoteli Therapia, Miramare, Lišanj, Rokan i drugi manji ugostiteljsko-turistički i kupališni objekti. Na tim objektima usavršava se zidarska struka. Naglo rastu obalna naselja uz sve veću izgradnju. Obalna naselja postepeno preuzimaju mnoge funkcije, koje su ranije pripadale unutarnjim naseljima. Nije mi namjera da opisujem historijski razvoj i objekte graditeljskog značaja. To su opisali dr. Radmila Matejčić i dr. Vinko Antić i drugi u pretehodnim svescima Vinodolskog zbornika, te u radovima o razvoju turizma.

Uoči samog rata tj. tridesetih godina u Vinodolu je djelovalo više građevinskih obrtnika: od poznatiji hsu u Crikvenici radili Stanko Car i zet Luka Gržičić, Franjo Manestar i braća Manestar, Šime Gržičić, Stanko Car, Vlado Benić i dr. U Novom su radili Franko Mudrovčić, Marko Sokolić i dr., u Jadranovu Ivan Matetić, u Triblju Mate Vidović i dr.

Stalno je djelovalo oko 15 obrtnika i desetak tzv. akordanata. No, građevinski poduzetnici Vinodola poznati su i izvan Vinodola. U Zagrebu djeluje gr. poduzeće Crnić, u Beogradu Augustin Domijan i desetak obrtnika u drugim mjestima. Pred sam rat u Crikvenici je osnovan, kao državna ustanova, VII. terenski ured za rekonstrukciju drž. puta br. XXXVI Sušak — Senj. U Triblju djeluje DEP a zatim BEP za gradnju hidroelektrane. U Terenskoj sekciji su radili Vinodolci: Andrica Barac, Joso Manestar, Zvonko Petrinović, Ivan Brozičević, Faba Antonić, Vlado Car i veći broj poslovođa i akordanata, te građevinskih radnika i zidara uzduž čitave trase. U Terenskoj sekciji je radio i VIKTOR BUBANJ iz Fužina. U DEP-u odnosno BEP-u radilo je više građevinskih radnika sa sjedištem u Triblju. Veći broj zidara i građevinskih radnika i nekoliko poslovođa, radili su u Sušaku, a najviše ih je bilo iz Jadranova, Dramlja, Drivenika i Crikvenice. Ostali su kao sezonski radnici radili na čitavom području bivše Jugoslavije.

GRAĐEVINARI VINODOLA NA RAZNIM DUŽNOSTIMA

U mnogim organizacijama građevinarstva čelni kadrovi su bili Vinodolci. U poslijeratnom razvoju direktori GP »Asfalt« Rijeka bili su Josip Krpan iMarijan Ahel, direktori »Primorja« Zvonko Petrinović, Ljubo Marušić, Ivica Marušić i Stjepan Citković, direktor »Konstruktora« Andrija Toljan, direktori »Izgradnje« Ivica Gašparović i Gojko Antić, direktori »Primorca« Petar Manestar i Vlado Manestar, direktori građevinskog poduzeća na Krku Vale Lončarić, Josip Car direktor »Novogradnje«, Ante Manestar direktor »Udarnika«, Martin Mužević direktor »Rada« iz Đakova, inž. Josip Sokolić direktor »Jadrana« i dr.

Veći broj kadrova iz ovog kraja popunjavalo je najodgovornije dužnosti u oblasti građevinarstva. Republički sekretari za građevinarstvo, urbanizam i stambeno-komunalne poslove i članovi Izvršnog vijeća Sabora bili su: dr. Zvonko Petrinović i inž. Stanko Manestar. Ministri odnosno kasnije članovi Izvršnog vijeća Sabora bili su također inž. Nikola Brozina, Blaž Kalafatić i Josip Krpan. Josip Car-Kuzmić radio je u kontrolnoj komisiji, a zatim kao direktor za investicije Ministarstva financija SRH. U Zemaljskom građevinskom poduzeću uz direktora Nikolu Brozinu radili su i Jurica Knez, Mato Kršul i Stjepan Jurčić.

U organima samoupravljanja građevinari Vinodola bili su među prvim predsjednicima radničkih savjeta i upravnih odbora građevinskih radnih organizacija. Slične dužnosti obavljali su i u komorama i u građevinskim udruženjima. Istaknuta mjesta u Sindikatu građevinara zauzimali su Josip Krpan, predsjednik Sindikata građevinara Jugoslavije, te Milivoj Manestar, Miro Blažić, Kazimir Muževtić, Bogomil Cerović, Miro Briški i Ivica Marušić. Stipe Tonković kao funkcionar u sindikatu također daje svoj značajan doprinos.

U Institutu građevinarstva Hrvatske radili su inž. Stanko Manestar kao direktor, te inž. Juraj Mužević, inž. Vladimir Car, inž. Vinko i Tomo Čandrlić, inž. Ivan Car i inž. Bruno Margitić, a u Urbanističkom institutu Hrvatske inž. Ivo Domijan. Na izgradnji značajnih hidrocentrala istakli su se inž. Stanko Manestar i inž. Juraj Mužević. U obnovi porušenog Skoplja 1963. godine komandant štaba za obnovu bio je dr. Zvonko Petrinović.

U projektnim organizacijama uspješno su radili i rade inž. Zdravko Gržičić, inž. Tomislav Leskovar, inž. Ratimir Šarar, Bruno Margitić i drugi. U geodetskom sektoru vrlo uspješno su radili ili rade inž. Dragutin Car, inž. Ivo Car, inž. Vladimir Lušičić, inž. Ivan Lušičić, Ivan Žafaranić, Franjo Kos, Stjepan Golac, Ivan Žafaranić ml., inž. Milan Vukelić, te Branko Piškulić i Eugen Domijan.

U općinskim službama radili su Vladimir Manestar, Albin Manestar, Andrija Stipanić, Andro Dračić, Stjepan Mikić, Franjo Brozičević, Vladimir Šverko i dr.

Predsjednici Skupštine općine Crikvenica bili su: Mato Šarar, Marijan Ahel, Oktavijan Domijan, Ivo Stojčić, Ivan Brozičević, Lovro Manestar i Ivica Marušić.

Vinodolski građevinari bili su vrlo aktivni u Savezu građevinskih inženjera i tehničara, Privrednoj komori i ostalim institucijama. U SGT su se istakli: Stanko Manestar, Josip Krpan, Juraj Mužević, te Zvonko Petrinović koji je više godina bio i predsjednik Urbanističkog saveza SFRJ.

U sadašnjem sastavu Savjeta Republike su Nikola Brozina, Stanko Manestar, Zvonko Petrinović, Ivo Stipaničić i Blaž Kalafatić.

1. VINODOLCI U VOJNOM GRAĐEVINARSTVU

Od početka NOR-a osjetila se potreba za podizanje raznih objekata za potrebe partizanskih boraca. To su uglavnom bile barake ili zemunice za smještaj boraca, bolnice i skladišta. Ti objekti su građeni uglavnom od materijala kao što su balvani, brvna, rezana građa, ilovače i kamen, te granje, mahovina, slama, šindre i drugi materijali koji su služili za izgradnju i kamufliranje, tako da ih neprijatelj nije mogao pronaći.

Razvitkom NOB-a i NOV-a razvijali su se i organizacioni oblici građevinske djelatnosti u operativnim jedinicama, komandama mjesta i komandama područja. U komandama područja postojali su tehnički referenti, a zatim tehnički odsjeci. Proširenjem građevinskih djelatnosti u vojno-teritorijalnim organima i NOO-ima kotareva i okruga uz pomoć inžinjerskih jedinica te stanovništvu oslobođenog i poluoslobođenog teritorija brzo i uspješno su izvršavani građevinski zadaci. Kako su pojedini dijelovi zemlje oslobađani neprijatelj je prije povlačenja uništavao i razorio gotovo sve značajnije objekte. Oslobodioci sa svojim građevinskim organizacijama, uz pomoć inženjerskih jedinica i čitavog stanovništva, vrlo brzo su obnavljali željeznice, mostove, puteve, škole i privredne i stambene objekte. Na iskustvima iz NOR-a u oblasti građevinarstva nicale su mirnodopske organizacije. To dragocjeno iskustvo uvijek je aktualno ako se radi o koncepciji općenarodnog obrambenog rata i obrani zemlje.

Od 1945. do 1947. građevinska operativna organizacija u JNA angažirana je na obnovi i izgradnji prvenstveno objekata za vojne potrebe. Prema podacima iz tadašnjih izvora u 1947. godini izgrađeno je 380.000 m² građevinske površine montažnog smještajnog i skladišnog prostora.*

U okviru petogodišnjeg plana razvitka vojne industrije i brodogradnje ministarstvo narodne obrane je svojom odlukom postavilo reorganizaciju građevinske službe tako da vojnograđevinska operativa pređe na privredni račun. U tu svrhu osnovat će se posebna vojnograđevinska poduzeća i glavne direkcije. Početkom 1948. osnovano je u SFRJ 9 poduzeća. Rezolucija Informbiroa 1948. uz staljinističke agresivne namjere uvjetovala je novu lokaciju i nove zadatke vojnog građevinarstva. Građevinska uprava JNA nakon 1950. g. imala je 15 građevinskih, 3 montažno istalaterska, 3 drvno industrijska, 2 remontna i 1 projektno poduzeće. Ukupno 24 poduzeća. Vojno građevinarstvo je izvršavalo 8 % od ukupne djelatnosti građevinarstva SFRJ.

Vojno građevinarstvo popunjeno je mnogim kadrovima iz raznih krajeva, a velik postotak tih kadrova sačinjavali su Vinodolci.

Evo kratke ocjene generalpotpukovnika inž. Đure Matića koji se nalazio na čelu građevinske uprave JNA:

»Doprinos JNA razvitku poduzeća vojnog građevinarstva, a time i građevinarstva Jugoslavije, bio je vrlo veliki i značajan. JNA je dala ne samo velik broj najboljih kadrova iz građevinske i drugih službi već i znatna materijalno-financijska sredstva. Kadrovi iz JNA, tehničari i inženjeri kao i građevinski i drugi radnici koji su u ratu izrasli u ugledne vojne i političke rukovodoce sada su u novim uslovima i na novim radnim mjestima u poduzećima vojnog građevinarstva ispoljili samopregor, primijenili organizaciona iskustva,

a prije svega pokazali sposobnost da u kolektivima poduzeća razgore polet za izvršenje zadataka koji su direktno doprinosili ostvarenju naših velikih političkih ciljeva, obrani nezavisnosti zemlje, obrani velikih tekovina narodno-oslobodilačke borbe. Razvitak poduzeća vojnog građevinarstva nije nikad zaostajao za najnaprednijim poduzećima jugoslavenskog građevinarstva i privrede u cjelini. Već od početka uvođenja samoupravljanja u jugoslavenskoj privredi radnički savjeti u poduzećima vojnog građevinarstva imali su značajnu ulogu. Politički rad Sindikata bio je uvijek visoko cijenjen. Mnogo puta se u sindikalnim forumima isticalo da su u pogledu međuljudskih odnosa poduzeća vojnog građevinarstva na vrlo visokom nivou razvitka.«**

U okviru III. generalne direkcije vojnog građevinarstva djelovala su slijedeća vojnograđevinsk apoduzeća: »Primorje« (Rijeka), »Ivan Lucić Lavčević« (Split), »Tempo« (Zagreb), »Istra« (Ljubljana) te »Monter« (Zagreb). Ta su poduzeća imala svoje dionice u više mjesta SRH, BiH i SR Slovenije. Značajnije radove izvršila su na podizanju brodogradnje. Obnovljena su i znatno proširena brodogradilišta: »3. maj« (Rijeka), »Titovo brodogradilište« (Kraljevica), Brodogradilište »Lošinj«, Brodogradilište »Uljanik« (Pula), Brodogradilište »Split«, tvornica »Torpedo« (Rijeka) i dr. Od objekata vojne industrije valja spomenuti nove industrije »Jugoturbina« (Karlovac), »Remontni zavod« (Bregana), Industrija »Marko Orešković« (Lički Osik), »Pirotehnika« (Kamnik), Brodonaučni institut (Zagreb) i dr. Podignut je veći broj kasarni i stanova. Osim toga ta su poduzeća radila paralelno ne samo za vojne već i za civilne potrebe, tj. za ostale investitore.

U Upravi Vojnog građevinarstva JNA odnosno glavnoj Direkciji uz generalpotpukovnika Đuru Matića radili su slijedeći kadrovi iz Vinodola: generalmajor Ivo Stipaničić, kao pomoćnik, pukovnik Bartol Petrović, pukovnik Drago Mužević, potpukovnik Josip Krpan i kapetan I. klase Stjepan Jurić.

U III. generalnoj direkciji Vojnog građevinarstva bio je generalni direktor dr. Zvonko Petrinović, a tu su radili i major Vlado Car, major Mile Pavelić, Ivan Žafaranić i Slavko Švast.

U vojno građevinskim poduzećima na dužnosti direktora nalazili su se: pukovnik Drago Mužević (»Naprijed«, »I. L. Lavčević«), potpukovnik Ivan Mužević (»Planum«), major Joso Manestar, rukovodilac građ. službi u toku NOB-a (izgradnja bolnice u Drežnici), te prvi direktor »Montera«, Ljubo Marušiš (»Primorje«), dr. Zvonko Petrinović (»Primorje«, »Tempo«), pukovnik Ivan Barac (Građevinsko odjeljenje), potpukovnik Ivan Hreljac, pomoćnik direktora, kapetan prve klase Mihovil Mureta, načelnik građevinskog odjela i dr.

Upravnici dionica i rukovodioci gradilišta, te rukovodioci drugih sektora bili su pukovnik Ivan Barac, potpukovnik Vlado Miklić, major Ivan Baretić, major Vlado Benić, kapetan I. klase Gojko Antić, kapetan I. klase Ivan Perhat, kapetan I. kl. Miro Domijan, kapetan I. kl. Stjepan Jurić, kapetan I. kl. Ivan Jurić, kapetan I. kl. Pero Manestar, kapetan I. kl. Ivan Deranja, kapetan I. kl. Rafe Sokolić. Veći broj civilnih osoba kao što su tehničari i poslovođe, ocijenjeni su kao vrlo dobri kadrovi. To su bili Ivica Marušić, Kazimir Mu»ević, Slavko Švast, Slobodan Švast, Stipe Domijan, Ratomir Mužević, Mijo Miletić, Ivo Car, Drago Domijan, Miha Barac, Pavo Car, Drgao Brnić, Ivan Petrinović, Ivan i Roko Koščić, Martin Mužević, Lovro Jurić, Ivan Brozičević, Miha Lušičić, Drago Pilaš, Rude Pilaš, Stjepan Pilaš, Marko Zgombić, Lovro

Jurić, Pavle Manestar, Martin Švast, Franjo Miklić, Augustin Švast, Roko Damir i Lovro Švast, Ante Skočilić, Luka Malinarić, Z. Limpić, Mato Gašparović, Ivan Gržetić, Ivan Domijan i dr.

Na objektima u Beogradu su radili Albin Domijan i Mato Brnčić. Zidari kamenari iz Dramlja, Selaca i Grižana radili su na domovima JNA u Karlovcu i drugim mjestima, te na hotelu »Plitvice«, školi na Pantovčaku i desetak drugih značajnih objekata. Tokom 1948. i 1949. g. u vojnim građevnim poduzećima radilo je oko 720 Vinodolaca.

Među 80 Crikveničana u Ličkom Osiku su i Vladimir Uremović, Martin Car, Miha Lušičić i dr.

U grupu najboljih kamenara koji su radili na vojnim objektima ubrajaju se: Nikola Barbarić, Petar i Martin Mužević, Josip Manestar, Ante Lončarić, Lovro Jerčinović, Nikola Kršul, Vinko Antić, Slavo Manestar i drugi.

U inžinjerijskim jedinicama JNA nalazilo se također nekoliko starješina. Kao rukovodioci istakli su se generalmajor inž. Drago Barac i generalmajor Vlado Barac. Drago Barac je pored ostalog rukovodio i izgradnjom posljednjeg počivališta predsjednika Tita — KUĆA CVIJEĆA. Generalpotpukovnik Andrija Tus vodio je značajne investicije u okviru vojne industrije.

ZIDARSKA ŠKOLA

To je skraćeni naziv za školu koja je u nekoliko navrata mijenjala nazive. Do pred drugi svjetski rat naziv joj je bio »Državna muška zanatska majstorsko-delovodska škola« Crikvenica. Ranije je radila pod imenima »Muška obrtna škola«, »Muška zanatsko-zidarska škola« te »Građevinska škola za visokokvalificirane radnike građevinske struke« i »Škola za građevinske poslovođe«. Za upis u tu školu bilo je potrebno izučiti zidarski zanat uz šegrtsku školu ili završenu građansku školu. Učenje je trajalo 3 godine i to 5—6 mjeseci godišnje. Ostalih 5—6 mjeseci trajala je obavezna praksa na gradilištima. Ta je škola osposobila više stotina građevinskih poslovođa. Pučki su ti kadrovi nazivani paliri ili tzv. »podoficirski« građevinski kadrovi. To su bili, a poneki još i danas, pravi organizatori građevnske proizvodnje. Na složenim i teškim objektima visokogradnje i niskogradnje znali su organizirati vrlo dobre tehnološke lance, a sami su izrađivali tzv. sheme gradilišta, obračunavali i pripremali isplate radnika i dr. Poslovođe iz ove škole bili su zaposleni na svim većim gradilištima u zemlji i inozemstvu. Administrativno osoblje zauzimalo je najviše 2% od ukupno zaposlenih, jer su poslovođe obavljali čitav administrativni rad na gradilištu. Manji broj poslovođa je tražio ovlaštenja za otvaranje malih građevnih poduzeća. To su bili ovlašteni zidarski majstori. Takvih malih poduzetnika bilo je na ovom teritoriju oko 20.

Ta je škola otvorena 15. 11. 1908. godine dekretom zemaljske vlade br. 26619 od 4. 11. 1908, a prestala je raditi 1964. godine. Nastava se održavala u zgradi građanske škole u Vinodolskoj ulici dok nije 1938. g. izgrađena nova zgrada u Senjskoj ulici. Učenici su po završetku polagali zaključni ispit kojem je češće prisustvovao izaslanik banske vlasti. Učenici te škole bili su iz Crikvenice, Dramlja, Selaca, Jadranova, Drivenika, Triblja, Grižana, Bribira, Novoga, Križišća, Šmrike i drugih mjesta. Uglavnom su iz tih udaljenih

mjesta pješke polazili u školu, rijetki su imali bicikl. Poneki učenici bili su iz Senja, Sušaka i Gorskog kotara, a jedan iz Čehoslovačke (Kazda). Nastavnici su bili za stručne predmete građevinari, a za općeobrazovne nastavnici građanske škole.

Direktori su u početku bili direktori građanske škole Juraj Klobučar i Petar Bogović, zatim inženjeri Stjepan Rovešnjak, Josip Veseli, Nikola Brozina, a najduže u poslijeratnom razdoblju inž. Hugo Vanjek. Posljednji direktor je bio inž. Jugo Manestar. Od nastavnika neki su dolazili iz Sušaka, npr. Juraj La Grasta, zatim inž. arh. Josip Španjol iz Raba, inž. Mihovil Delak, šef terenske sekcije, i mnogi drugi. Od domaćih nastavnika isticali su se dr. Vinko Antić, Miro Blažić te Ive Jeličić. Ovi posljednji u predratnoj Jugoslaviji vrlo su pozitivno djelovali na učenike, te pomagali partijske i skojevske akcije učenika u toj školi. Godine 1939. organiziran je štrajk učenika protiv samovolje i agresivnosti koja je provođena nakon sporazuma Cvetković-Maček i nametanja poluvojničke organizacije »Zaštita«. Štrajk je organiziran prema direktivi KPH. O tom štrajku piasno je i u Vinodolskom zborniku I (str. 192). Osim nekih izuzetaka učenici te škole postali su borci NOR-a, a mnogi od njih zauzimali su zapažena rukovodeća mjesta u NOV-u u društveno-političkim organizacijama. Velik broj polaznika te škole dalo je i svoje živote u NOB-u, o čemu govore prethodna izdanja Vinodolskog zbornika.

Nakon završetka rata, od 1946. do 1964, ovu je školu završilo 295 poslovođa i 59 zidara. U predratnom periodu ovu je školu završilo 460 poslovođa.

Uz direktora Vanjeka a zatim Juga Manestra nastavnici Vinodolci bili su Josip Domijan (Joško), inž. Zdravko Gržičić, Zvonko Car, Andrija Barac, Franjo Brozičević, Bartol Gašparović, Stjepan Likarić, Danica Marković, Andro Dračić, Oktavijan Domijan, Bogoslav Manestar, Milivoj Manestar, Ivan Žafaranić, a ranije Franjo Lušičić, Stjepan Jurić i Ivan Škiljan. Inž. Nikola Brozina bio je niz godina direktor Školskog građevinarskog centra u Zagrebu, gdje su obrazovani mnogi tehničari.

GRAĐEVINARSTVO VINODOLA NAKON OSLOBOĐENJA ZEMLJE

U toku NOR-a velik je broj građevinaraca ostavilo svoje živote u prvim boračkim redovima ili kao žrtve fašističkog terora. Samo pojedinci su radili u garnizonima koje je držao okupator. Iako ratom desetkovani popunjavali su svoje redove od preživjelih oko 400 zidara i građevinskih radnika, oko 80 poslovođa te nekoliko inžinjera i tehničara.

Osim alata i malobrojne sitne mehanizacije opremljenost je bila vrlo niska. Mali broj trofejne mehanizacije nije bitno poboljšao stanje.

Potrebe su rasle a sredstva su bila vrlo ograničena. Operativa se usmjerila na obnovu i izgradnju vlastite regije i šire zajednice.

Organizaciono i kadrovski poslijeratna građevinska operativa Vinodola izgledala je ovako:

Početkom 1946. godine je osnovano Kotarsko građevinsko poduzeće Crikvenica. Direktor je bio Petar Manestar (Jačić), a tehnički direktor Stanko Car.

Prvog lipnja 1949. godine Petar Manestar odlazi na dužnost povjerenika komunalnih poslova kotara Crikvenica a novi direktor je Vlatko Manestar, službenik tog poduzeća. Tehnički direktor je Josip Domijan (Joško).

U lipnju 1950. godine to poduzeće dobiva naziv Opće građevno poduzeće za kotar Crikvenicu i Krk. Nekoliko je godina izvodilo radove i na otoku Krku. Ukidanjem kotara poduzeće dobiva novi naziv »Primorac« — građevno poduzeće Crikvenica, s istim rukovodiocima. Pod tim nazivom djeluje sve do 01. 10. 1963. godine kada dolazi do integracije sa »Šumskim građevnim poduzećem« iz Novog Vinodola. Novo poduzeće dobiva naziv »Izgradnja« — građevno poduzeće Novi Vinodolski a direktor mu je Gojko Antić, tehnički direktor Franjo Brozičević. Nakon Brozičevića dolazi za tehničkog direktora inž. Čedo Krišković.

Građevno poduzeće »Izgradnja« djeluje do 1973. godine kada se integrira s Građevnim poduzećem »Primorje« Rijeka.

Građevno poduzeće »Primorac« zapošljavalo je od 300 do 350 radnika, a izvodilo je sljedeće radove:

— u Driveniku: osnovna škola
— u Triblju: stambene zgrade za HE Tribalj
— u Bribiru: nova pošta i adaptacija škole
— u Krmpotama: nova cesta iznad Krmpota koja vodi prema Alanu
— u Selcima: popravak objekata vojne pošte, stambena zgrada, preuređenje i adaptacija zgrade »Jadranka«, dječje odmaralište
— u Crikvenici: hotel »Mediteran«, nova zgrada pošte, dječje odmaralište »Vladimir Nazor«, nekoliko većih stambenih zgrada, kanalizacija od Miramara do Dubračine, jedna veća trafostanica, valobran na potezu od lukobrana do Dubračine, preuređenje plaža s objektima, zgrada zagrebačkih obrtnika kao i objekt »Zelengaj«
— u Dramlju: odmaralište »Božidar Adžija«, Lanterna, Vila Baranja
— u Jadranovu: adaptacija i nadogradnja slovenskog doma
— u Kraljevici: adaptacija odmarališta grada Ljubljane, navoz u Titovu brodogradilištu, te stambena zgrada za Titovo brodogradilište
— u Rijeci: adaptacija i dogradnja Lučke kapetanije Rijeka
— u Medveji: adaptacija odmarališta »Iskre« iz Kranja
— u Sv. Vidu na Krku: jedna veća trafostanica
— u Krku: ambulanta
— u Senju: adaptacija zgrade lučke isposatve Senj
— u Karlobagu: nova zgrade lučke ispostave
— u Rabu: zgrada UKV za PTT
— u Vratima: veća trafostanica
— u Puntu: zgrada lučke ispostave Punat
— u Dramlju — Kačjak: sve temelje za bungalove
— u Brezama: škola

U 1955. godini poduzeće je nabavilo jednu maonu (desantno plovilo) te ronilačku opremu, pa je radilo na sljedećim pomorskim objektima:

— nova pristaništa: Dramalj, San Marino, Povljana na Pagu
— popravak podmorskog i nadmorskog dijela obala: Punat, Novalja, Pag, Karlobag, Jurjevo, Senj, Jadranovo, Novi
— podizanje nadmorskog zida s poklopnicima u Kraljevici na potezu od glavne obale sve do ulaza u Titovo brodogradilište.

Poduzeće je za pomorsku oblast Rijeka radilo na popravku i gradnji novih svjetionika na potezu od Savudrije u Istri do Zadra. Tu je radio Danijel Domijan.

Već je navedeno da je u Novom Vinodolskom djelovalo Šumsko građevno poduzeće kojem je direkto bio Ivica Gašparović iz Triblja, a zatim Gojko Antić. Poduzeće je radilo na izgradnji novih šumskih cesta, a sagradilo je u Crikvenici zgradu Hidroelektre i više manjih objekata. Radovi nakon integracije opisani su prethodno.

U Selcima je neko vrijeme postojalo Građevno poduzeće »RAD« i podiglo više manjih objekata.

I u komunalnim djelatnostima građevinari su dali svoj prilog. Na odgovornim dužnostima bili su: inž. Jugo Manestar, Oktavijan Domijan, Mato Šarar, Franjo Brozičević, Rafe Sokolić, Ivan Kabalin, Darko Kargačin, Lovro Manestar i dr.

Produktivni građevinari Vinodola iz godine u godinu u brojnom su opadanju. Mlađi naraštaj ne pokazuje dovoljan interes za ovu donedavno dominantnu struku. Godine 1964. ni u Zidarskoj školi gotovo nema učenika iz Vinodola. Općina Crikvenica nema financijska sredstva za nastavak rada škole, a od šire zajednice iz svih republika čiji su učenici bili polaznici ove škole, nije bilo podrške i financijske pomoći, pa je i ovo posljednje uporište građevinara zatvoreno.

Iako su prošle godine procvata i masovnosti građevinarske struke u Vinodolu, ostaju nam uspomene i objekti koji govore kako su građevinari radili, živjeli i stvarali. Istovremeno prijatno je saznanje da i danas građevinski kadrovi Vinodola zauzimaju značajne pozicije i radna mjesta odakle uspješno rade na unapređenju građevinarstva SFRJ. Zbog ograničenog prostora i nedostatka podataka vjerojatno nisu spomenuta još neka imena o čemu treba voditi računa u budućim obradama.

LITERATURA I BILJEŠKE

Dr. Vinko Antić: Selce turistički razvitak 1894—1985. Selce 1986.
Inž. Đuro Matić: ALMANAH SHIT Beograd 1961. str. 91.
Dr. Zvonko Petrinović: Ekonomika stambene izgradnje u NRH Zagreb 1959.
Dr. Zvonko Petrinović: Almanah SGIT Beograd, 1961, str. 111.
Dr. Zvonko Petrinović: 25 godina građevinarstva socijalističke Jugoslavije, Tehnika, Beograd 1970.
Inž. Hugo Vanek: 50 godina Majstorske građevinske škole 1908—1958, Crikvenica
Josip Sokolić Kozarić: Vinodolski zbornik 4, str. 311.

BILJEŠKE:

* Učešće vinodolskih građevinara u SAD je vrlo značajno. O tome piše Anna Zellic u »MONTANA THE MAGAZINE OF WESTERN HISTORY, WINTER 1978«. Za V. svezak Vinodolskog zbornika tekst Anne Zellic preveo je i pripremio Petar Tonković.

* Ing. Đuro Matić, 25 g. GRAĐEVINARSTVA TEHNIKA 1971.

** Ing. Đuro Matić, 25 god. GRAĐEVINARSTVA TEHNIKA 1971.

— Izvještaj bivšeg direktora »Primorca« Vlatka Manestra, te sjećanja Andrije Toljana, Andrije Tusa, Mije Miletića, Juga Manestra, Kazimira Muževića, Mihovila Barca, usmenim putem. Inž. Mikovil Delak, bivši šef Terenske sekcije: tekst o aktivnosti komunista u Terenskoj sekciji.

Završni razred, 1939. g.

50 GODINA

Majstorske gradjevinske škole

1908. - 1958.

CRIKVENICA

